

Stan i perspektywy rozwoju wsi i rolnictwa – 70 lat IERiGŹ-PIB

Konkurencyjność rolnictwa w dobie globalizacji

Prof. dr hab. Walenty Począta
Prof. UPP dr hab. Karolina Pawlak

Warszawa 16 września 2020

GLOBALIZACJA

Globalizacja to zjawisko charakterystyczne i dominujące w końcu XX i na początku XXI w. w światowej ekonomii, polityce, demografii, życiu społecznym i kulturze, polegające na rozprzestrzenianiu się analogicznych zjawisk, niezależnie od kontekstu geograficznego i stopnia gospodarczego zaawansowania danego regionu.

(Encyklopedia PWN)

GLOBALIZACJA

Globalizacja – cechy:

- przełamywanie granic państwowych w sferze działań społecznych, politycznych i gospodarczych,
- integrowanie gospodarek (kooperacja, handel, inwestycje, produkcja),
- wielopoziomowość (skala świata, sektora, różnych rynków itp.),
- koordynacji międzynarodowych systemów,
- silny związek między postępem nauki, techniki i organizacji,
- kompresja czasu i przestrzeni,
- narastanie zjawiska migracji,
- złożoność i wielowątkowość (rynki pieniężne i kapitałowe, korporacje transnarodowe, technologie, rynki pracy, styl życia i modele konsumpcji, ekologia itp.).

(Dach 2009)

GLOBALIZACJA

Globalizacja gospodarki to historyczny i spontaniczny proces liberalizacji i postępującej wraz z nią integracji ... rynków towarów i kapitału i z opóźnieniem oraz na mniejszą skalę - siły roboczej oraz technologii w jeden współzależny rynek światowy.

Kołodko (2010)

GLOBALIZACJA

Atrybuty globalizacji gospodarczej:

- *liberalizacja,*
- *integracja,*
- *współzależność,*

Cechy procesu globalizacji:

- *historyczność,*
- *spontaniczność.*

Kołodko (2010)

GLOBALIZACJA

Korzyści wynikające z globalizacji:

- aktywizacja międzynarodowych przepływów towarów, czynników wytwórczych oraz informacji,
- bardziej produktywnie wykorzystanie zasobów,
- zwiększanie skali produkcji,
- pogłębianie specjalizacji i kooperacji produkcji,
- dostęp do wiedzy, nowych technologii i metod zarządzania,
- wykorzystanie sprawdzonych rozwiązań instytucjonalnych,
- dostęp do zróżnicowanych dóbr konsumpcyjnych,
- przyspieszenie wzrostu gospodarczego w skali światowej i coraz większy dobrobyt społeczeństw.

(Dach 2009)

GLOBALIZACJA

Negatywne następstwa oraz zagrożenia

- zagrożenia ekologiczne i zmiany klimatyczne,
- zagrożenia ekonomiczne – rozrost rynków finansowych i niekontrolowane przepływy kapitałów,
- zagrożenia społeczne – pogłębianie się polaryzacji między krajami biednymi i bogatymi.

Dach (2009)

GLOBALIZACJA

Relacje między globalizacją a integracją regionalną (np. UE) - dwa odmienne punkty widzenia, a mianowicie:

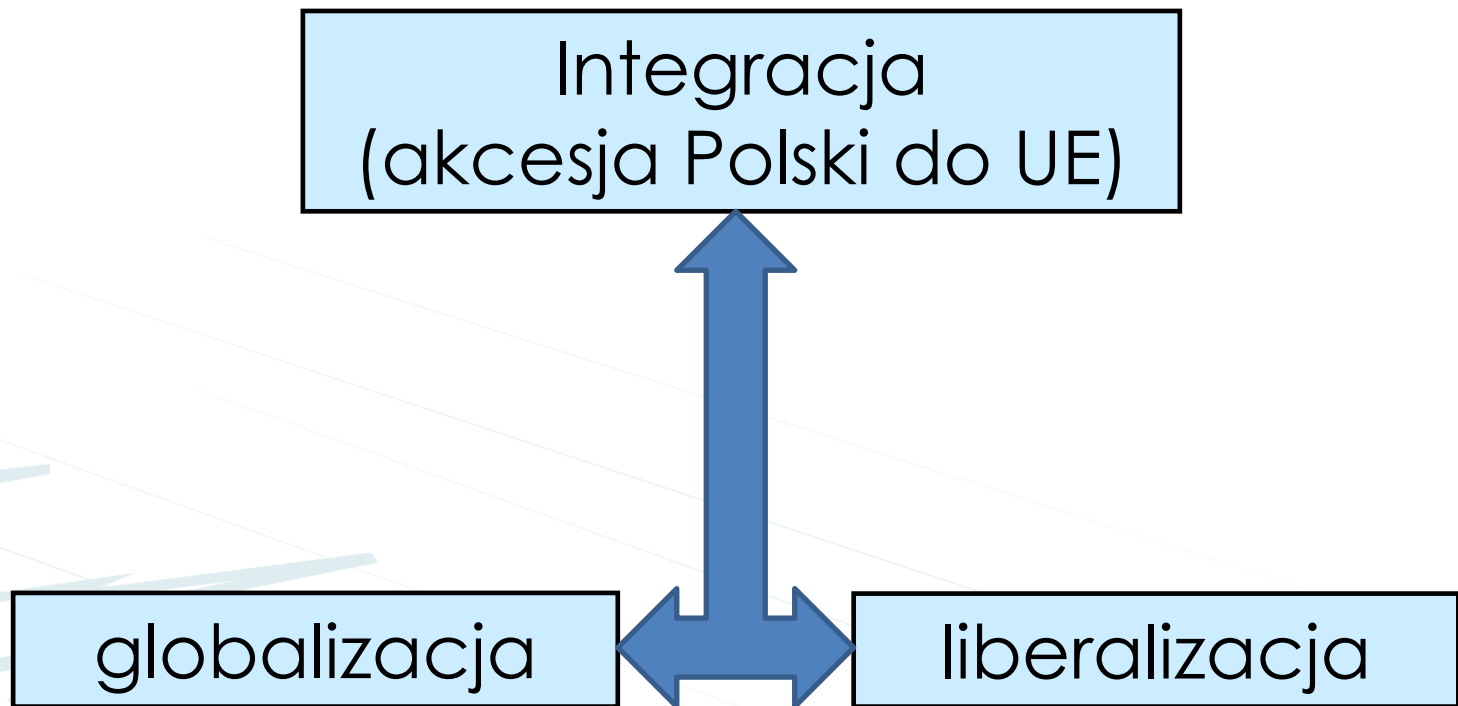
1. Integracja regionalna może sprzyjać globalizacji - jest etapem w rozwoju globalizacji. Integracja staje się konstytutywną cechą globalizacji (Kołodko 2010),
2. Integracja regionalna – jako forma obrony i przeciwstawienia się procesom globalizacji.

G. Kołodko ... *Globalizacja jest niekompletna ... z tej przyczyny, że daleko **w tyle z liberalizacją pozostaje sektor rolny**. Jest ... subsydiowany w najbogatszych krajach, a ponadto wysoki jest poziom protekcji na rynkach rolnych.*

(Milczarek 2004), (Kołodko 2010)

GLOBALIZACJA A INTEGRACJA

GLOBALIZACJA

Główne wyzwanie dla:

- państw
- organizacji i instytucji ponadnarodowych (np. UE, WTO)

to **wykorzystanie pozytywnych skutków** globalizacji, przy jednoczesnym **łagodzeniu skutków negatywnych**.

Konieczność:

- nowej **instytucjonalizacji** gospodarki światowej,
- globalizacja musi być coraz **mniej spontaniczna** i chaotyczna, a bardziej **koordynowana i sterowana**.

(Stiglitz J.E., Kołodko 2010)

GLOBALIZACJA

Dbłość o **globalne dobra publiczne** (np. klimat, zasoby biologiczne, jednolite standardy BIZ, rachunkowość korporacyjna – MSR, ład w wymianie międzynarodowej i in.).

(Rosati 2017)

UE – Nowy Zielony Ład, Strategia od pola do stołu a procesy globalizacji.

Dylemat: czy te zamiary są dobrze wpisane w kontekst globalny – instytucjonalny, polityczny, ekonomiczny i społeczny?

KONKURENCJA A KONKURENCYJNOŚĆ

Konkurencja rynkowa jest procesem, natomiast **konkurencyjność** – określonym stanem (poziomem) konkurencji, jedną z charakteryzujących ją właściwościami.

(Adamkiewicz 1999)

Konkurencyjność – pojęcie wartościujące i określające stan pożądany

Zewnętrzne uwarunkowania konkurencyjności

Globalizacja (koszty wytwarzania a prawo jednej ceny, dumping socjalny, dumping środowiskowy, GMO i in.)

Liberalizacja – regulacje WTO

Integracja z UE (funkcjonowanie na JRE)
– sfera regulacji (wynika z WPH i WPR)
– sfera realna (wsparcie sektora rolnego)

Konkurencyjność

Wyróżnia się:

- **potencjał konkurencyjny** - zasoby czynników produkcji i relacje między nimi,
- **pozycję konkurencyjną** - rezultaty konkurowania,
- a także *procesy zarządzania konkurencyjnością*.

(Buckley, Pass i Prescott 1988)

POTENCJAŁ KONKURENCYJNY

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOSCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Gospodarstwa rolne na świecie

Świat - 570 mln gospodarstw rolnych.

- **72%** tych gospodarstw posiada powierzchnię użytków rolnych mniejszą od **1 ha** i użytkują one tylko **8%** UR
- **12%** -1-2 hektary, a w ich posiadaniu znajduje się **4%** UR.

*Łącznie **84%** gospodarstw użytkuje zaledwie **12% UR**, a średnia powierzchnia tych gospodarstw wynosi **1,2 ha UR**.*

- **1% gospodarstw użytkuje 65% UR użytków rolnych.**
- Kraje najwyżej rozwinięte - 22 mln gospodarstw, których średnia powierzchnia wynosi **57 ha UR**
  - **UE – 10,5 mln gospodarstw** (1,8% gospodarstw rolnych na Świecie)

Źródło: FAO

Rolnictwo UE vs rolnictwo na świecie

Wyszczególnienie	Świat	Ameryka Północna	UE
Użytki rolne - udział (%)	100,0	9,6	3,8
Aktywni zawodowo w rolnictwie - udział (%)	100	0,2	0,8
Majątek produkcyjny - udział (%)	100	13,4	13,1
• w tym maszyny i urządzenia udział (%)	100	23,9	25,3
Relacje czynników produkcji			
• UR na 1 aktywnego (ha)	3,7	185,3	18,2
• majątek na 1 aktywnego (tys. USD)	4,0	283,1	68,3
• majątek na 1 ha UR (tys. USD)	1,1	1,5	3,8
Wartość produkcji rolnej - udział (%)	100	9,0	10,6
Produktywność ziemi (USD/1ha UR)	792	748	2219
Produktywność pracy (tys. USD/1 aktywnego)	2, 9	138,5	40,4

Miejsce rolnictwa polskiego w UE w zakresie
potencjału produkcyjnego
(zasoby czynników produkcji i gospodarstwa)

Czynnik produkcji	Miejsce w UE 28	Udział w UE 28 (%)
Praca	1	18,1
Ziemia	5	8,3
Kapitał	7	5,2
Gospodarstwa rolne		
Gospodarstwa ogółem	2	13,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat

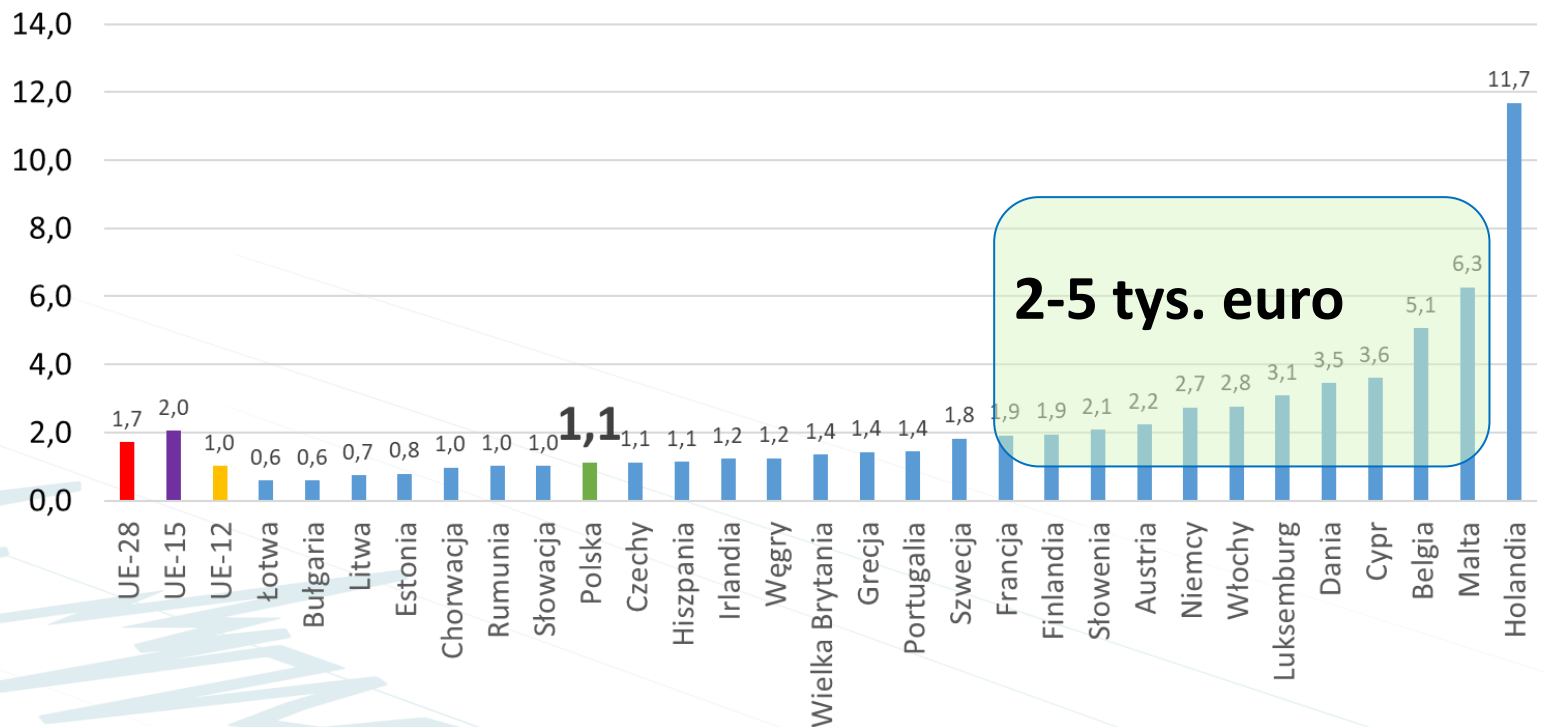
Relacje między czynnikami produkcji:

praca : ziemia

praca : kapitał

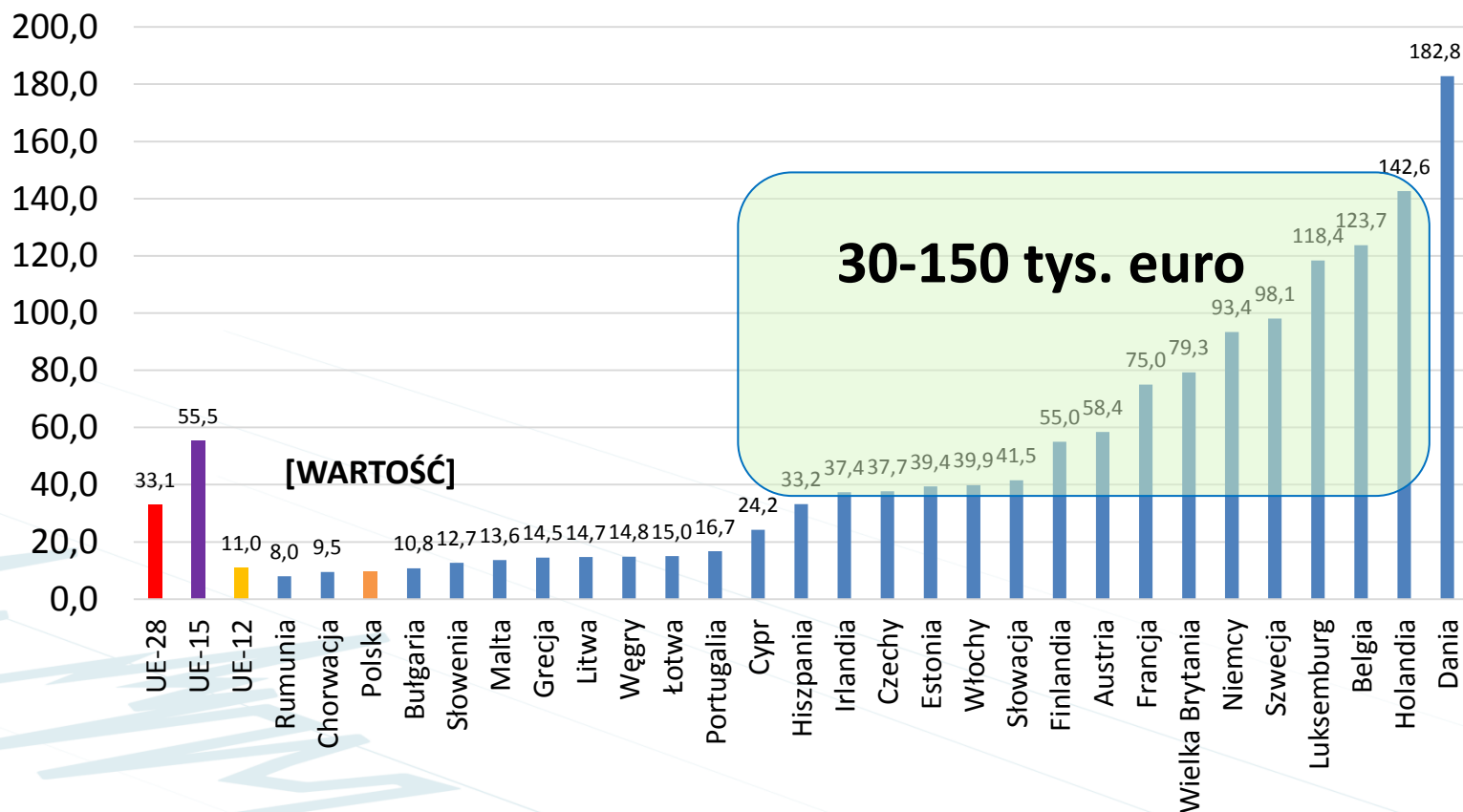
kapitał : ziemia

Nakłady kapitałowe na 1 ha UR w 2017 roku (tys. euro)

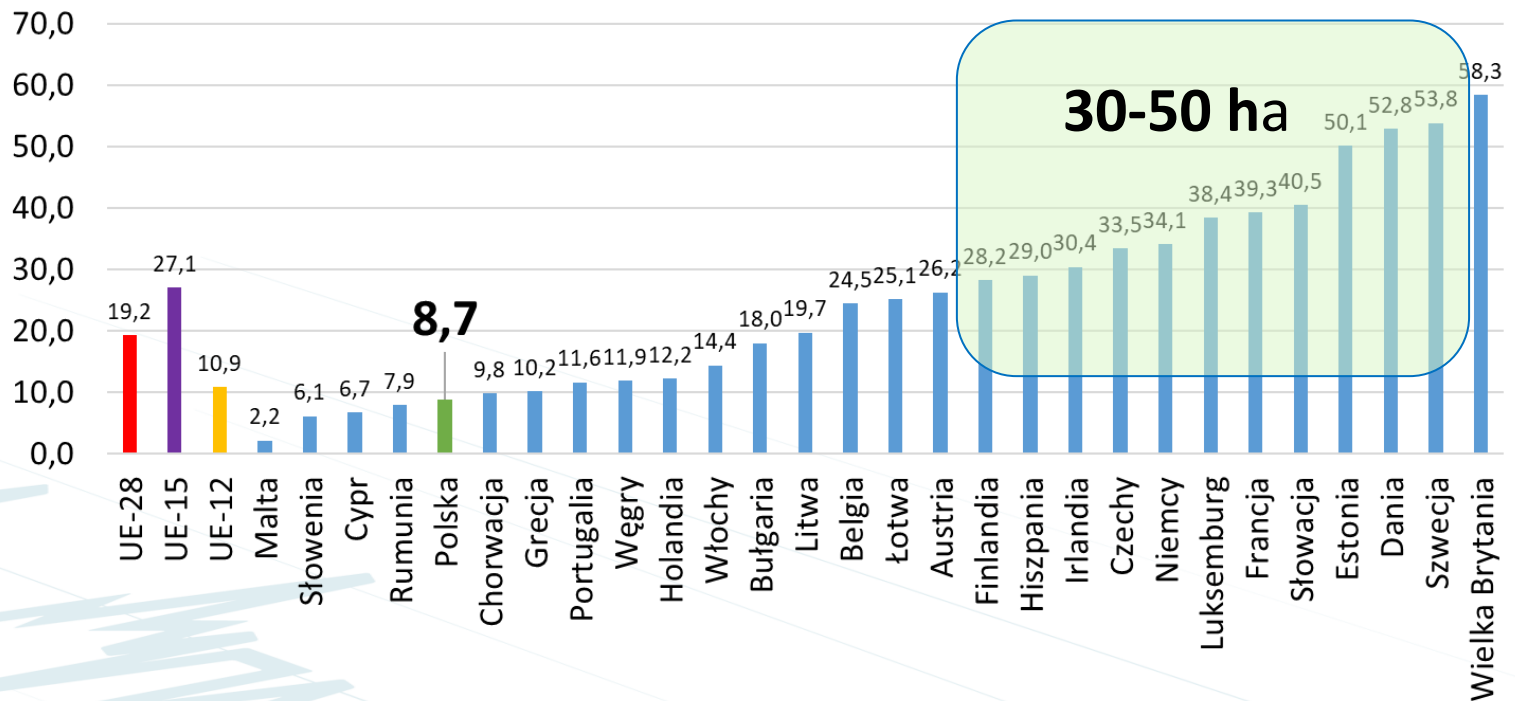
Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat

Nakłady kapitałowe na 1 AWU w 2017 roku (tys. euro)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat

Wyposażenie pracujących w rolnictwie w zasoby ziemi (ha UR/1 AWU)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat

Kraje	Relacje między zasobami i nakładami czynników produkcji		
	UR na 1 AWU (ha) <10;>30	Nakłady kapitału na 1 AWU (tys. euro) <15;>50	Nakłady kapitału na 1 ha UR (tys. euro) <1,2;>2,2
UE-28	19,2	33,1	1,7
Belgia	24,5	123,7	5,1
Bułgaria	18,0	10,8	0,6
Czechy	33,5	37,7	1,1
Dania	52,8	182,8	3,5
Francja	39,3	75,0	1,9
Grecja	10,2	14,5	1,4
Hiszpania	29,0	33,2	1,1
Holandia	12,2	142,6	11,7
Irlandia	30,4	37,4	1,2
Niemcy	34,1	93,4	2,7
Polska	8,7	9,6	1,1
Portugalia	11,6	16,7	1,4
Rumunia	7,9	8,0	1,0
Słowacja	40,5	41,5	1,0
Węgry	11,9	14,8	1,2
Włochy	14,4	39,9	2,8

Struktura gospodarstw rolnych

- ✓ Struktura obszarowa
- ✓ Struktura ekonomiczna

Progi wielkości obszarowej wyznaczające przyrost liczby gospodarstw w krajach UE (w ha)^a

Państwo	Próg (ha)	Państwo	Próg (ha)
Węgry	10 - 19,9	Włochy	50 - 99,9
Irlandia	10 - 19,9	Szwecja	100 i więcej
Rumunia	20 - 29,9	Portugalia	100 i więcej
Słowenia	20 - 29,9	Francja	100 i więcej
Polska	30 - 49,9	Niemcy	100 i więcej
Łotwa	50 - 99,9	Hiszpania	100 i więcej
Litwa	50 - 99,9	Belgia	100 i więcej
Holandia	50 - 99,9	Finlandia	100 i więcej
Austria	50 - 99,9	Wielka Brytania	100 i więcej
Estonia	50 - 99,9	Dania	100 i więcej

a – Pominięto Czechy, Słowację i Bułgarię, bowiem w tych krajach około 90% UR znajduje się w gospodarstwach 100 i więcej ha. W Grecji i na Cyprze wyznaczenie progu nie było możliwe, bo nastąpił spadek liczby gospodarstw we wszystkich grupach. Z analizy wyłączono Luksemburg i Maltę oraz Chorwację.

Źródło: Czubak W., Poczta W., Rowiński J. (2019)

**INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY**

Progi wielkości ekonomicznej wyznaczające przyrost liczby gospodarstw w krajach UE (w euro SO)^a

Państwo	Próg /euro/	Państwo	Próg /euro/
1. Bułgaria	8 000 - 14 999	12. Portugalia	50 000 – 99 999
2. Rumunia	8 000 - 14 999	13. Włochy	50 000 - 99 999
3. Litwa	15 000 - 24 999	14. Szwecja	100 000 – 249 999
4. Węgry	15 000 -24 999	15. Finlandia	100 000 – 249 999
5. Słowenia	15 000 - 24 999	16. Francja	100 000 – 249 999
6. Estonia	25 000 - 49 999	17. Hiszpania	100 000 – 249 999
7. Polska	25 000 - 49 999	18. Niemcy	250 000 – 499 999
8. Grecja	25 000 - 49 999	19. Belgia	250 000 – 499 999
9. Łotwa	50 000 - 99 999	20. Wlk. Brytania	250 000 - 499 999
10. Irlandia	50 000 - 99 999	21. Holandia	250 000 – 499 999
11. Austria	50 000 – 99 999	22. Dania	500 000 i więcej

a – Pominięto Czechy i Słowację, bowiem w tych krajach dominują b. duże gospodarstwa. Z analizy wyłączono Luksemburg, Luksemburg i Malte oraz Chorwację.

Źródło: Czubak W., Poczta W., Rowiński J. (2019)

Potencjał konkurencyjny rolnictwa polskiego

Duży (konkurencyjny) potencjał produkcyjny

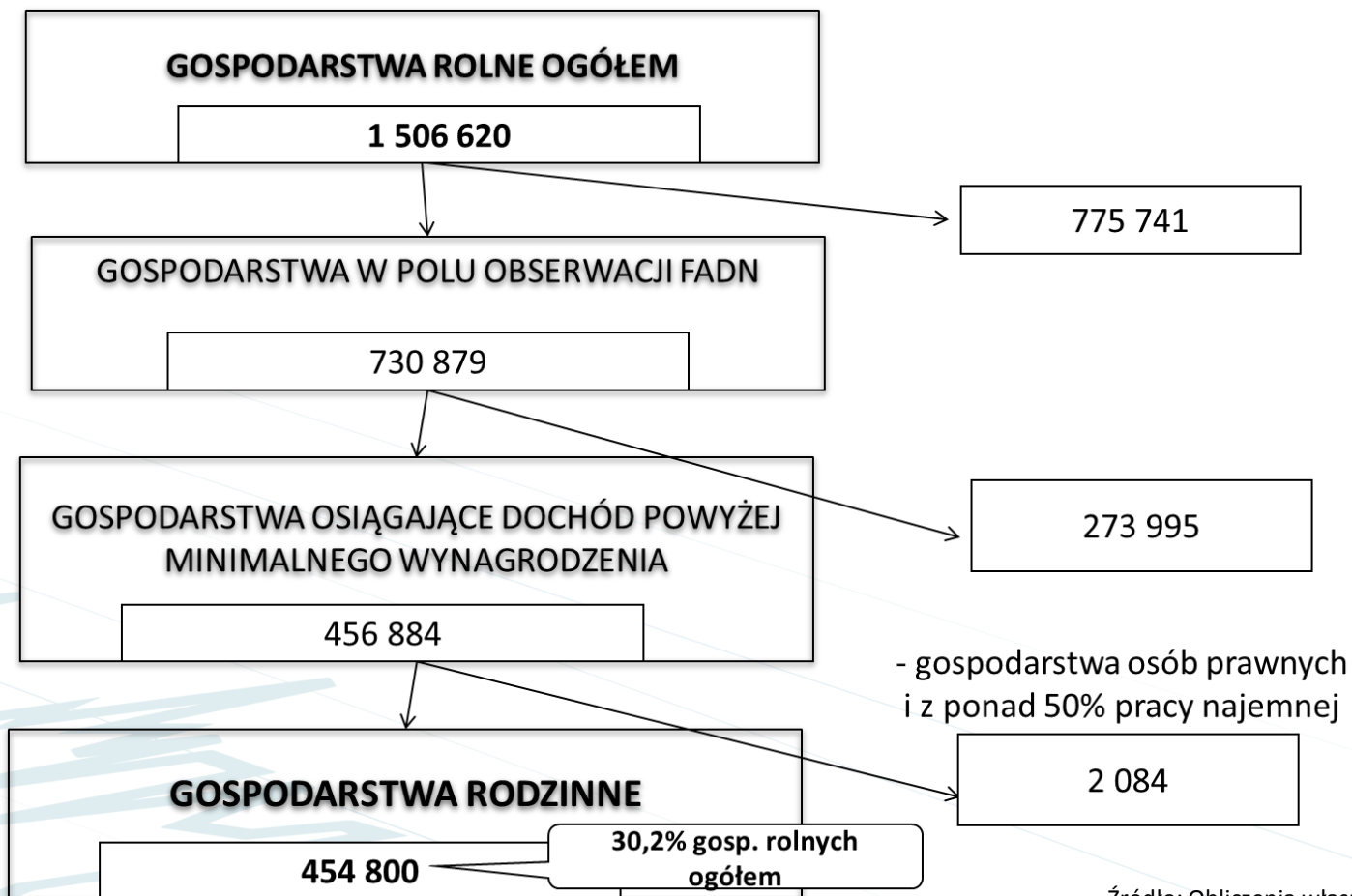
Mało korzystne (pogarszające konkurencyjność zasobów) relacje między czynnikami produkcji

GOSPODARSTWA ROLNE Z POTENCJAŁEM KONKURENCYJNYM W POLSCE

- **Rodzinne**
  - gospodarstwa indywidualne,
  - ponad 50% nakładów pracy stanowi praca własna,
  - dochód uzyskiwany w przeliczeniu na 1 osobę pracy własnej jest wyższy niż płaca minimalna w danym kraju,
- **Wielkotowarowe** (zazwyczaj również wielkoobszarowe, korporacyjne)
  - cechują się przewagą pracy najemnej
- **Drobne** (marginalne ekonomicznie)
  - uzyskiwany dochód w przeliczeniu na 1 osobę pracy własnej jest **niższy** niż płaca minimalna netto w danym kraju.

Źródło: Poczta W., Szuba-Barańska E., Beba P., Czubak W. (2015)

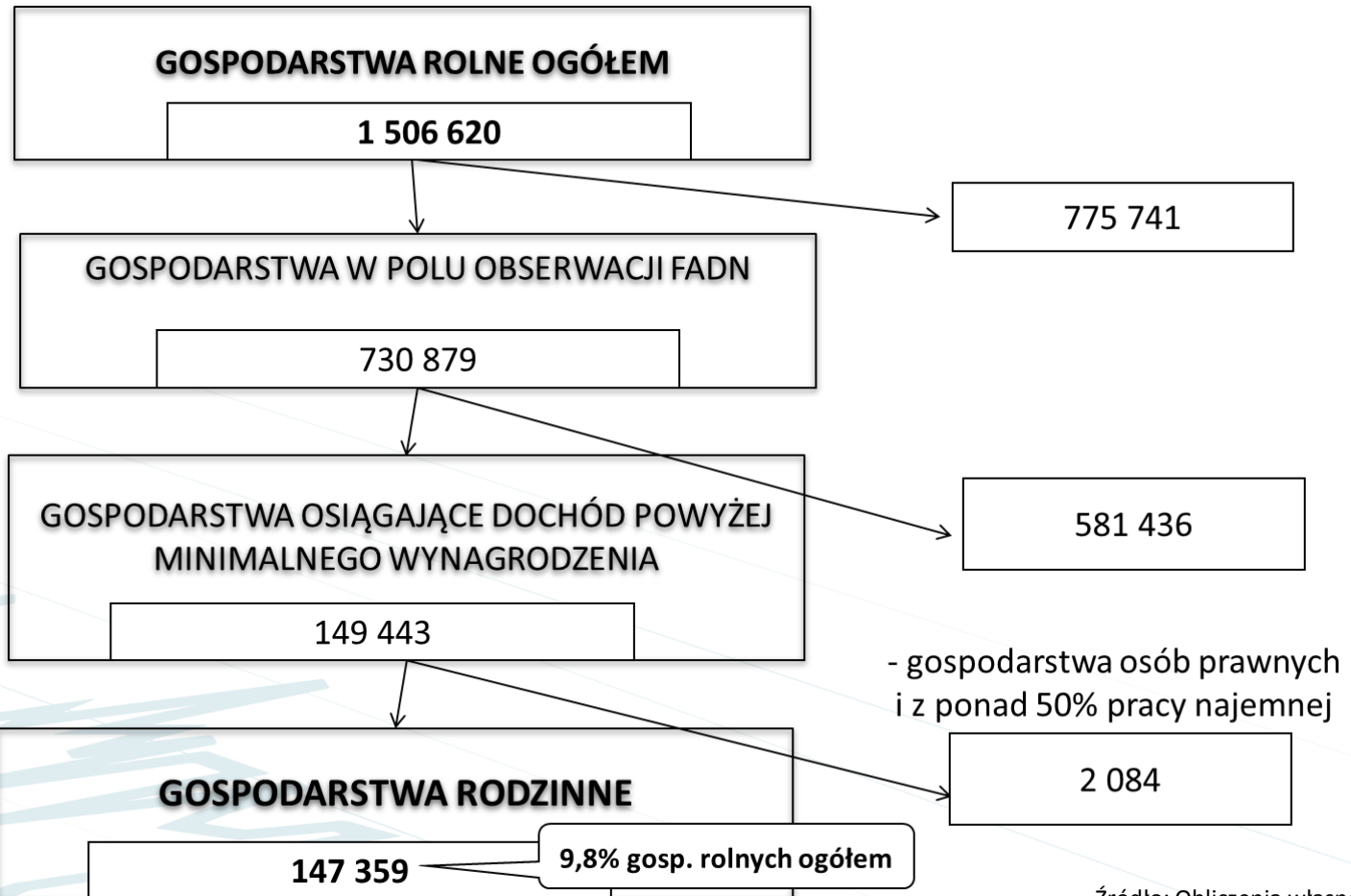
Gospodarstwa w Polsce (kryterium delimitacji – płaca minimalna netto = dochód FWU, forma prawna i udział pracy najemnej) (2019 r.)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie FADN

Gospodarstwa w Polsce (kryterium delimitacji – płaca średnia netto = dochód FWU, forma prawna i udział pracy najemnej) (2019r.)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie FADN

POZYCJA KONKURENCYJNA

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOSCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Handel produktami rolno-spożywczymi na świecie, w UE i Polsce w latach 1980-2018 (mld USD)

Wyszczególnienie	1980	1990	2000	2010	2018
Świat					
Eksport	298,8	414,7	551,8	1 150,9	1 806,9
Import	312,2	442,9	598,8	1 158,2	1 831,4
Saldo	-13,4	-28,2	-47,0	-7,3	-24,5
Unia Europejska					
Eksport	98,0	175,8	230,4	469,0	681,2
Import	133,9	208,5	253,7	462,1	686,5
Saldo	-36,0	-32,7	-23,3	-6,9	-5,3
Polska					
Eksport	1,6	2,3	3,1	17,1	37,1
Import	3,7	1,3	4,0	13,5	26,3
Saldo	-2,1	1,0	-0,9	3,6	10,8
Udziały w handlu światowym (%) - Unia Europejska					
Eksport	32,8	42,4	41,8	40,8	37,7
Import	42,9	47,1	42,4	39,9	37,5
Udziały w handlu światowym (%) - Polska					
Eksport	0,5	0,5	0,6	1,5	2,1
Import	1,2	0,3	0,7	1,2	1,4

Dynamika handlu rolno-spożywczego na świecie, w UE i Polsce w latach 1980-2018 (%)

Wyszczególnienie	1990/ 1980	2000/ 1990	2010/ 2000	2018/ 2010	2018/ 1980
Świat					
Eksport	138,8	133,1	208,6	157,0	604,7
Import	141,9	135,2	193,4	158,1	586,6
Unia Europejska					
Eksport	179,5	131,0	203,6	145,2	695,1
Import	155,7	121,7	182,1	148,6	512,7
Polska					
Eksport	142,0	136,6	551,8	217,0	2 318,8
Import	33,8	315,2	341,8	194,8	710,8

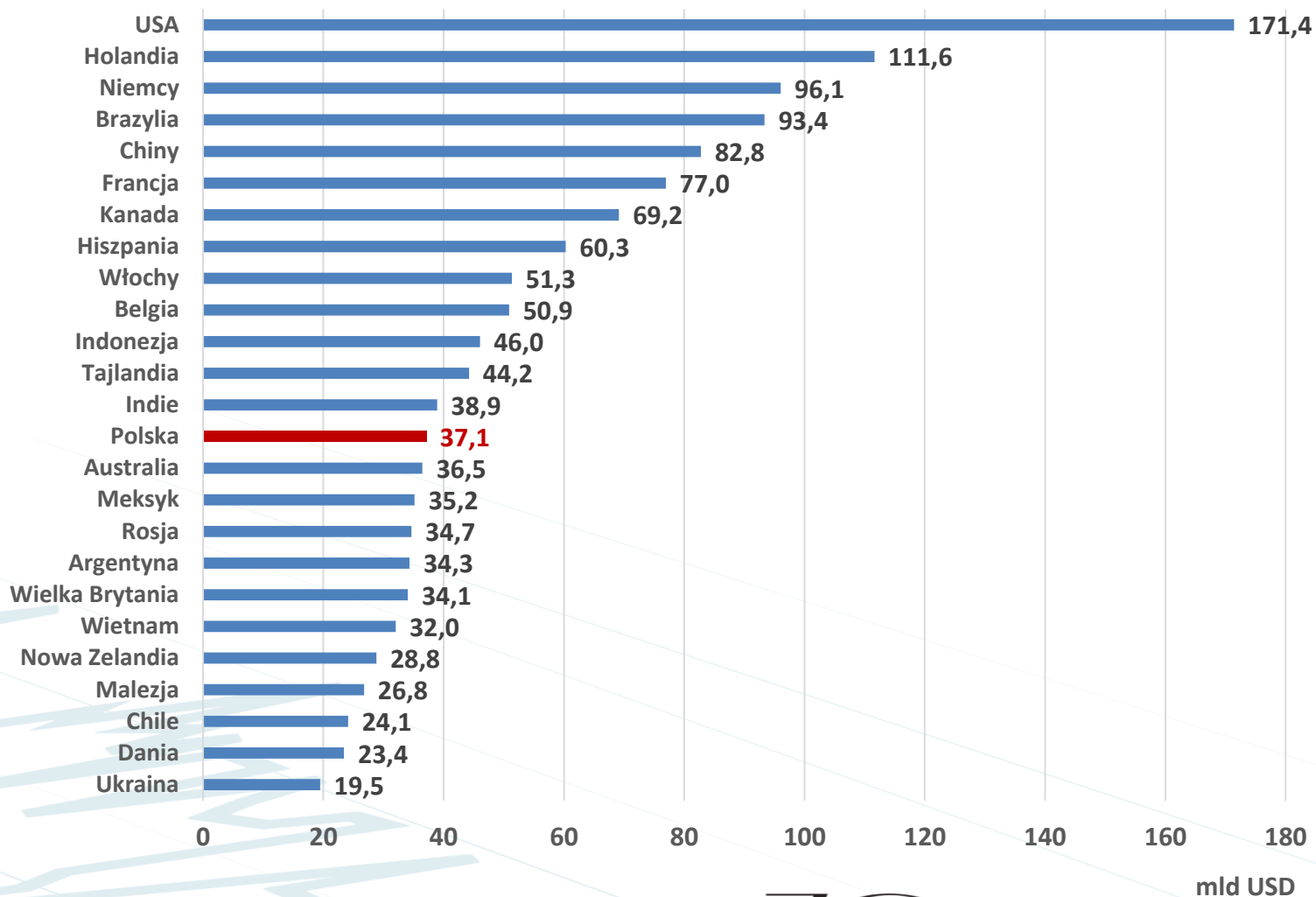
Źródło: opracowanie własne na podstawie WTO Data Portal.

Udziały w światowym eksporcie produktów rolno-spożywczych w latach 2000-2019 (%)

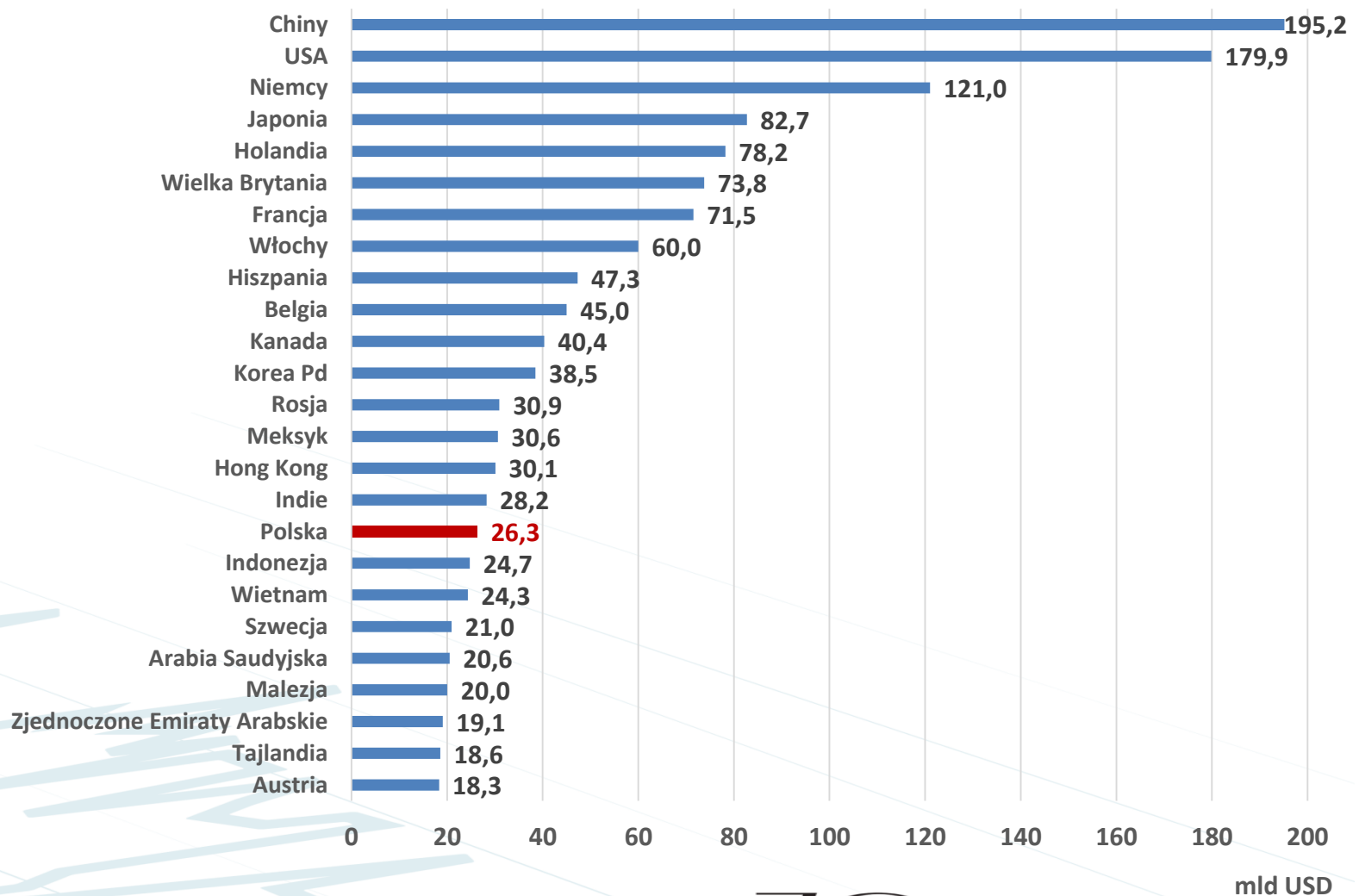
Wyszczególnienie	2000	2010	2019
Świat, w tym:	100,0	100,0	100,0
ASEAN	7,0	8,9	9,4
ASEAN + Chiny, Japonia, Korea Pd	11,3	13,6	15,3
UE-28 (intra UE + extra UE)	42,7	40,1	37,4
UE-28 (tylko extra UE)	10,9	9,6	10,2
MERCOSUR	6,3	9,1	7,9
NAFTA	18,7	14,7	14,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie UNCTADstat.

Najwięksi eksporterzy produktów rolno-spożywczych na świecie (2018 r.)

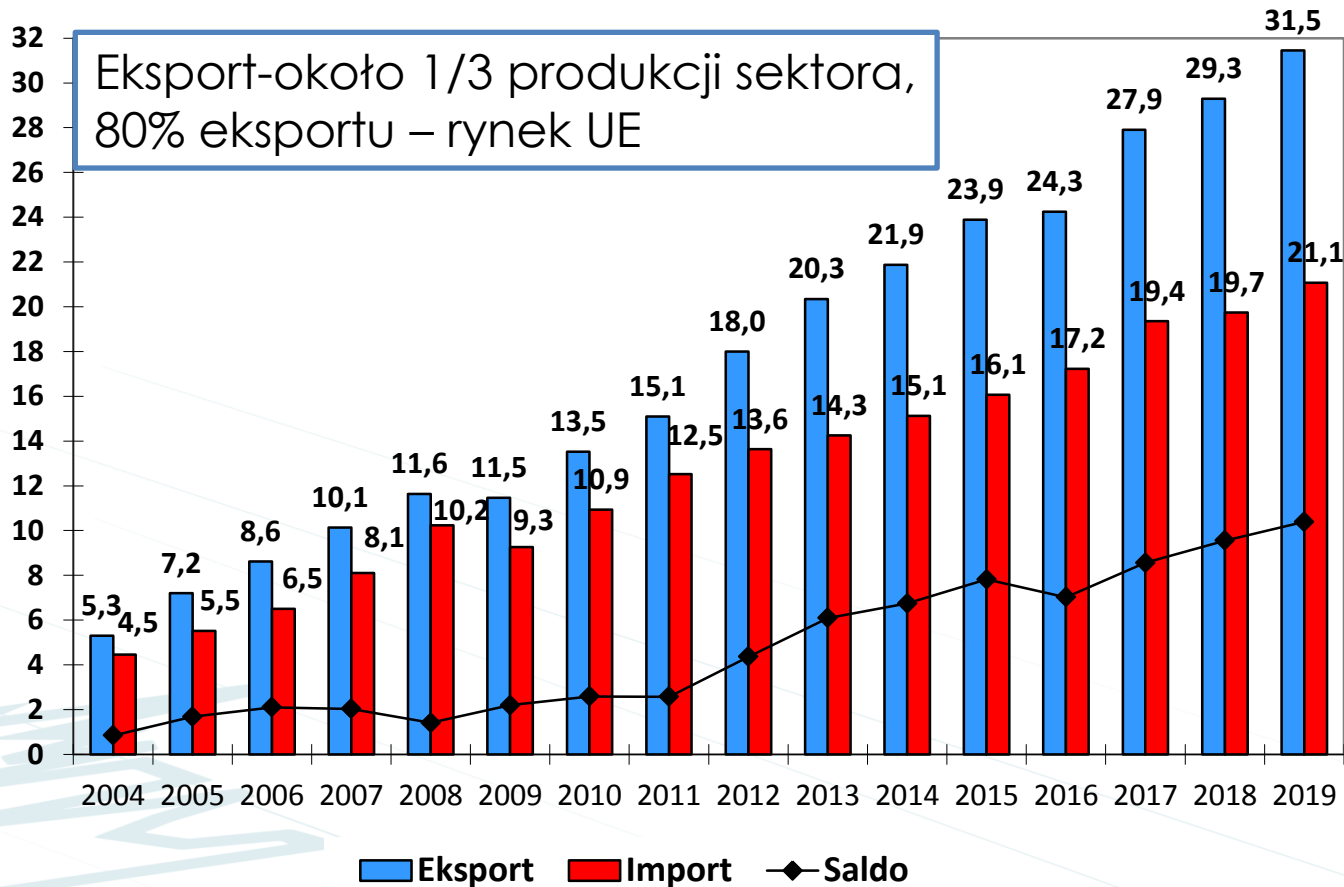

Najwięksi importerzy produktów rolno-spożywczych na świecie (2018 r.)

Polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi w latach 2004-2019 (mld euro)

Polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi (2019 r.)

Polski sektor rolno-żywnościowy dopiero/aż **7.**

eksporterem w UE – za Holandią, Niemcami, Francją,

Hiszpanią, Włochami i Belgią, a przed Wielką Brytanią,

Danią, Irlandią, Austrią itd. (*nadal niska tzw. intensywność eksportu w przeliczeniu na 1 ha UR*)

ale:

na **3.** miejscu w wielkości dodatniego salda za Holandią i

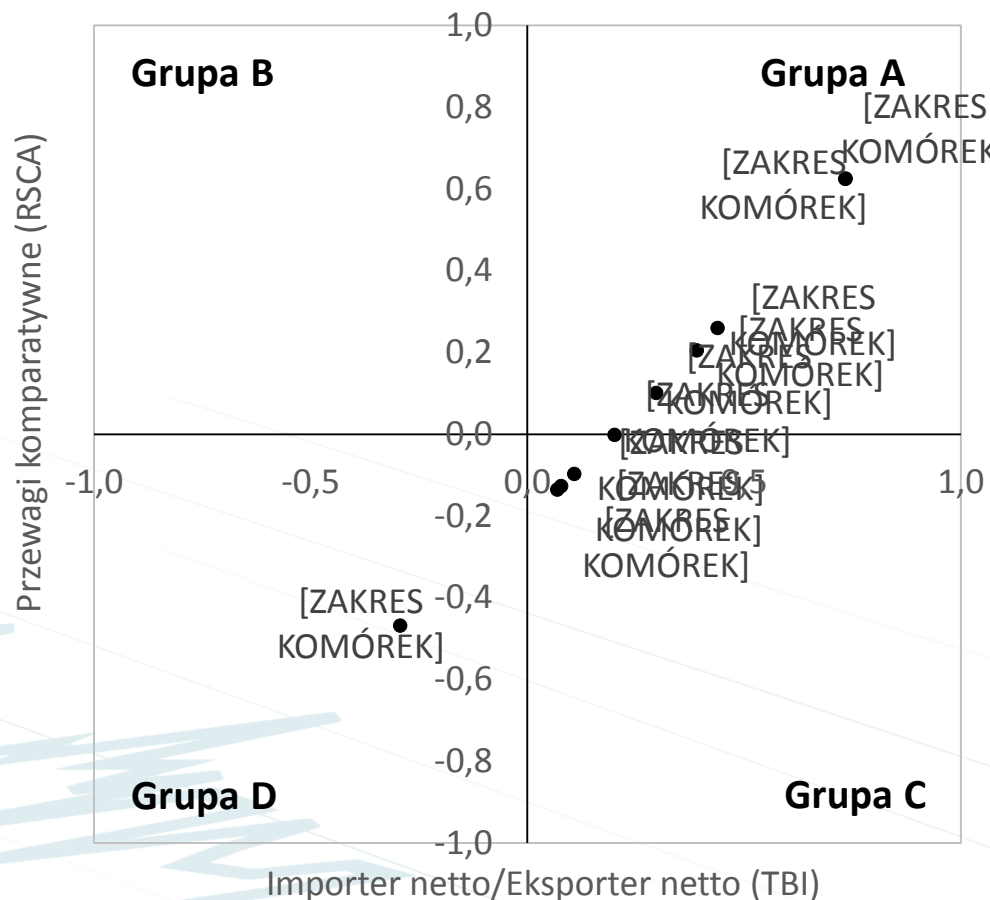
Hiszpanią, a przed Francją, Danią, Belgią, Irlandią itd.,

Około 2% udziału w eksporcie światowym

Pozycjonowanie produktów według poziomu przewag komparatywnych i stopnia specjalizacji eksportowej metodą Widodo

<p>Grupa B</p> <p>Przewagi komparatywne</p> <p>Importer netto</p> <p>(RSCA>0 i TBI<0)</p>	<p>Grupa A</p> <p>Przewagi komparatywne</p> <p>Eksporter netto</p> <p>(RSCA>0 i TBI>0)</p>
<p>Grupa D</p> <p>Brak przewag komparatywnych</p> <p>Importer netto</p> <p>(RSCA<0 i TBI<0)</p>	<p>Grupa C</p> <p>Brak przewag komparatywnych</p> <p>Eksporter netto</p> <p>(RSCA<0 i TBI>0)</p>

Pozycjonowanie wybranych grup produktów rolno-spożywczych eksportowanych z Polski na rynki pozostałych państw UE według poziomu przewag komparatywnych i stopnia specjalizacji eksportowej w 2019 r. (metoda Widodo)

Mięso i podroby	HS 02
Ryby i skorupiaki, mięczaki	HS 03
Produkty mleczarskie; jaja ptasie	HS 04
Warzywa	HS 07
Owoce	HS 08
Przetwory z mięsa i ryb	HS 16
Kakao i przetwory	HS 18
Przetwory ze zbóż	HS 19
Przetwory z warzyw i owoców	HS 20
Tytoń	HS 24

Źródło: opracowanie własne na podstawie ComExt-Eurostat

Udziały poszczególnych grup produktów w polskim handlu rolno-spożywczym z pozostałymi państwami UE oraz saldo obrotów tymi grupami w 2019 r.

Grupa	Kody HS	Udział w eksporcie ogółem (%)	Udział w imporcie ogółem (%)	Saldo (mln euro)
Grupa A	HS 02, HS 04, HS 16, HS 19, HS 24	50,4	23,0	11 000,3
Grupa B	.	.	.	.
Grupa C	HS 03, HS 07, HS 18, HS 20	18,9	24,5	771,2
Grupa D	HS 08	3,6	8,6	-678,9

* udziały nie sumują się do 100%, ponieważ w badaniu uwzględniono tylko grupy produktów, których udział w strukturze eksportu wewnątrzspółnotowego wynosił co najmniej 3%

Pozycja konkurencyjna

- Włączenie Polski w obszar JRE i przyjęcie zasad WPH wywołało efekt kreacji i przesunięcia handlu;
- Polska uzyskuje wysokie przewagi komparatywne oraz dodatnie i ulegające poprawie saldo obrotów;
- Osiągane przewagi komparatywne potwierdzają korzystne specjalizacje eksportowe;
- Polski sektor rolno-spożywczy ma znaczny potencjał zwiększania eksportu.

Uwaga: ocena pozycji konkurencyjnej dotyczy sektora rolno-żywnościowego, tj. rolnictwa i przemysłu spożywczego łącznie.

PODSUMOWANIE

- Polska dysponuje **znacznym potencjałem produkcji rolnej w skali europejskiej** (głównie ziemi), którego **wykorzystanie jest niepełne**, ze względu na wciąż wadliwe struktury produkcyjne.
- Zasadniczym problemem polskiego rolnictwa jest **znaczne** (choć różnicowane regionalnie) rozdrobnienie skutkujące niekorzystnymi relacjami między czynnikami produkcji i **niską wydajnością pracy**.

PODSUMOWANIE

- Pozycja konkurencyjna polskiego rolnictwa (sektora rolno-spożywczego) w handlu wewnątrzspółnotowym jest **korzystna w zakresie większości kluczowych grup produktów.**
- Z tego punktu widzenia **strukturę towarową** handlu produktami rolno-spożywczymi Polski z pozostałymi krajami UE można uznać za **racjonalną.**

PODSUMOWANIE

Procesy globalizacji stanowią wyzwanie dla konieczności:

- poprawy potencjału,
- umiejętnego (optymalnego) jego wykorzystania w warunkach globalizacji,
- wzmocnienia pozycjonowania polskiego handlu zagranicznego na rynkach krajów spoza UE.

DZIĘKUJĘ ZA UWAGĘ

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

70
LAT
INSTYTUT EKONOMIKI
ROLNICTWA I GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ - PIB

Literatura

- Adamkiewicz H., 1999, Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej, WSM, Gdynia.
- Baer-Nawrocka A. Poczta W., 2016, Polskie rolnictwo na tle rolnictwa UE, [w]: Polska Wieś 2016. Raport o stanie wsi (red. Wilkin J., Nurzyńska I.), FDPA, Wyd. Scholar, Warszawa.
- Czubak W., Poczta W., Rowiński J., 2019, Struktury obszarowe i ekonomiczne polskiego rolnictwa oraz innych państw unijnych, [w]: Struktura polskiego rolnictwa na tle Unii Europejskiej (red. Poczta W., Rowiński J.), EFRWP, TEP, CeDeWU, Warszawa.
- Bieńkowski W., 1995, Reaganomika i jej wpływ na konkurencyjność gospodarki amerykańskiej, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Buckley P.J., Pass Ch.L., Prescott K., 1988, Measures of International Competitiveness: A Critical Survey, „Journal of Marketing Management”, No. 2.
- Dach Z., 2009, Globalizacja – wyzwania i zagrożenia. [w:] Polska wobec procesów globalizacji, pod (red. Dach Z.), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
- Kołodko G.W., 2010, Wędrujący Świat. Wyd. Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Milczarek D., 2004, Unia Europejska a globalizacja, Studia Europejskie, 3/2004.
- Pawlak K., 2019, Skutki włączenia w obszar unii celnej unii europejskiej dla polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi z perspektywy 15 lat po akcesji do UE. Referat na X kongres Ekonomistów Polskich, Warszawa.
- Pawlak K., Poczta W., 2011, Międzynarodowy handel rolny. Teorie, konkurencyjność, scenariusze rozwoju. PWE Warszawa.
- Rosati D., 2017, Polityka gospodarcza. Wybrane zagadnienia. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Urbaniak W., 2007, Konkurencyjność — próba zdefiniowania zjawiska, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, nr 204, Uł, Łódź.
- Winiarski B., 2006, Polityka gospodarcza w obliczu procesów globalizacji. Perspektywy na pierwsze dziesięciolecie XXI wieku. [w:] Polityka gospodarcza. Wyd. 3. (red. Winiarski B.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.